

Eurooppalaisen identiteetin mahdollisuus

Eurooppalaisuuden poliittinen perintö juontaa juurensa kristinuskon ja roomalaisen oikeuden aateperintöihin. Eurooppalaisuutta luonnehtivat arvot kuten ihmisoikeudet, oikeusvaltiollisuus ja demokratia. Yhteisen Euroopan poliittinen perintö hajosi konkreettisimmin uskonpuhdistusten aikaan, kun katolisen kirkon edustama oppi yhteisestä kristikunnasta kohtasi haastajansa. Luterilaisuudessa keskeiseksi poliittiseksi yksiköksi – ja yhteisen Euroopan haastajaksi – nousi valtio. Kalvinismissa poliittinen ajattelu kietoutui vahvemmin yksilön poliittisen roolin varaan. Syntyi kolme Eurooppaa: vastauskonpuhdistuksen katolisuudesta ponnistava yhteisen Euroopan traditio, kansallisvaltioiden Eurooppa sekä yksilöiden vapauksista ja oikeuksista kasvava Eurooppa. Kaikilla traditioilla on merkittävä roolinsa suhteessa eurooppalaisuuden ja eurooppalaisten poliittisten identiteettien kehittymiseen.

Osittain tätä kulttuurillista jakautumistakin vasten on katsottu, ettei nykypäivän Euroopassa ole aineksia yhteiselle poliittiselle identiteetille. Euroopan ei nähdä omaavan riittävää yhtenäisyyttä niiden tekijöiden osalta, joiden varaan poliittinen identiteetti rakentuu. Jos Eurooppa alueellisesti olisikin riittävän yhtenäinen, kieltensä, uskontojensa tai historiakäsitystensä osalta sen ei voi katsoa olevan sitä. Tältä pohjalta vedetään yleensä sellainen johtopäätös, että eurooppalaisuus on poliittisena identiteettinä ja yhteenkuuluvuutena iäksi tuomittu jäämään kansallisten identiteettien jalkoihin.¹ Eurooppalaisuudella on poliittista käyttövoimaa vain silloin, kun se ei ole ristiriidassa kansallisista identiteeteistä kumpuavien poliittisten päämäärien kanssa.

Toisaalta itse kysymys eurooppalaisen identiteetin

tarpeesta herättää ristiriitaisia tuntemuksia. Akateemisissa yhteyksissä käydäänkin vilkkaasti keskustelua siitä, olisiko kansallisaatteen tarjoama malli mahdollista ohittaa eurooppalaisessa identiteetinrakennustyössä. Keskeinen kysymys kuuluu, voisiko eurooppalaisessa yhteydessä olla jotain muuta, johon kansalaiset voisivat kiinnittyä poliittisesti kuin kansallisaatteita mukaileva yhteinen poliittinen kulttuuri (ehkä vilkkaimmin tätä keskustelua on käyty oikeusteoreetikkojen piireissä; keskeisinä osallistujina mm. Joseph Weiler, Neil McGormick, mutta myös Jürgen Habermas). Sivuutan tässä yhteydessä tämän – sinänsä varsin keskeisen – teoreettisen pohdinnan ja keskityn mahdollisen eurooppalaisuuden sisällöllisiin ulottuvuuksiin. Tämän tehtävänasettelun vuoksi artikkeliin sisältyy myös ripaus tarkoituksellista idealismia.

Dosentti Teija Tiilikainen toimii Helsingin yliopiston Eurooppa-tutkimuksen verkoston johtajana. Hän toimi Suomen pääministerin erityisedustajana EU:n tulevaisuuskonventissa

ajalla 2002–2003. Tiilikainen on tutkinut pääasiassa eurooppalaiseen integraatioon – sen instituutioihin, ulkopoliittikkaan ja aatehistoriaan – liittyviä kysymyksiä. Tiilikainen on julkaissut lukuisia kirjoja ja artikkeleita

sekä kotimaisilla että ulkomaisilla kustantajilla. Viimeisin teos *Finland in the European Union* (yhdessä Tapio Raunion kanssa) ilmestyi Frank Cassin kustantamana 2003.

Jukka Korkeila, *nimetön (banaanin mies 2)*, 42 x 60 cm, lyijykynä ja vesiväri paperille, 2002, Göteborg konstmuseum:n kokoelmat.

Yhteisöllisen maailmanjärjestyksen rakentaja

Epäröivää identiteettikeskustelua vasten Jürgen Habermasin ja Jacques Derridan vuoden 2003 kesällä käyttämä puheenvuoro ("Nach dem Krieg: Die Wiedergeburt Europas"; ks. sivut 18–21 tässä lehdessä) oli yllättävänkin selkeäsanainen vaatimus eurooppalaisen identiteetin puolesta. Filosofien mielestä Eurooppa tarvitsee yhteistä identiteettiä Yhdysvaltojen hegemonian tasapainottamiseksi. Habermas oli jo aiemmin osallistunut eurooppalaisen identiteetin mahdollisuutta koskevaan teoreettiseen keskusteluun kritisoidulla valtioiden synnystä johdettuja identiteettitekijöitä.² Hän on huomauttanut, että vaikka mainitut identiteettitekijät edesauttavat yhteisen identiteetin syntyä, niiden olemassaoloa ei tule pitää ratkaisevina tälle prosessille. Habermas katsoo poliittisen kansallisaatteen syntyneen kansallistietoisuuden ja poliittisen kansalaisuuden vuorovaikutuksessa. Sama prosessi voi hänen mukaansa toistua myös eurooppalaisissa puitteissa. Yhteistä historiantähtäystä keskeisempänä edellytyksenä on tällöin eurooppalaisen kansalaisyhteiskunnan, eurooppalaisen julkisen tilan ja eurooppalaisen poliittisen kulttuurin synty.

Vaatimansa eurooppalaisen identiteetin keskeisiksi elementeiksi Habermas ja Derrida nostavat pyrkimyksen kosmopoliittiseen oikeus- ja hallintajärjestelmään, sosiaalisen oikeudenmukaisuuden, henkilökohtaisen ja fyysisen integriteetin kunnioituksen sekä vaimennetun (nöyrän) kansallis-

mielisyysden. Habermasin ja Derridan kirjoitus antaa aiheen pohtia, mikä eurooppalaisuuden rooli nykymaailmassa voisi olla ja mikä sen suhde mantereen historiallisiin poliittisiin aateperintöihin on.

Ehkä kaikkein luonteenomaisin piirre Euroopan poliittisessä perinteessä on, että Eurooppa on poliittisesti sekä jakautunut että yhtenäinen. Eurooppaa poliittisena yksikkönä konstituoineen kristinuskon arvoperustan jakautuminen johti vuositasaiseen debattiin protestantismin suhteesta kulttuuriseen alkuperäänsä. Jako sai fyysisen ilmentymänsä valtiosuvereniteettikäsitteessä. Eurooppa jakautui alueellisiin valtioihin, mutta valtiosuvereniteetin rinnalla kasvoi myös ajatus suvereniteetista subjektina sen käyttöä normittavassa kansainvälisoikeudellisessa järjestelmässä. Eurooppalaisuus ei poliittisena kulttuurina heijastele valtaa ja vapautta pohjoisamerikkalaisen ajattelun tavoin. Eurooppalaisuudessa vapaus ja järjestys sekä valta ja oikeus ovat erottamattomat.

Eurooppalaisten usko kansainvälisiin instituutioihin ja normeihin näyttäisi siis pohjautuvan muuhunkin kuin reaalioliittiseen logiikkaan. Valtioiden välinen yhteistyö on eurooppalaisesta perinteestä käsin vahvemmin "arvo sinänsä" kuin miten se pohjoisamerikkalaisesta näkökulmasta hahmottuu. Osittain tämä johtuu luonnollisesti siitä, että valtiollisen suvereniteetin ja vapauden käänköpuoli on aina ollut konkreettisemmin myös fyysisesti läsnä Euroopan mantereella. Toisen maailmansodan syitä on eurooppalai-

nessa politiikassa etsitty nimenomaan valtiosuvereniteetista. Rauhansuunnitelmaksi esitettiin valtiosuvereniteetin rajoittamista mahdollisimman sitovalla valtioidenvälisellä yhteistyöjärjestelmällä. Kylmän sodan jälkeen Venäjää ei niinkään kohdeltu sodan häviäjänä, vaan kiirehditettiin sitomaan se eurooppalaisiin yhteistyöjärjestelmiin sekä talouden että politiikan alalla.

Eurooppalaista integraatiota on pidetty onnistuneena esimerkkinä eurooppalaisten pyrkimyksestä suhteellistaa valtiosuvereniteettiä ja luoda poliittinen järjestelmä uusien periaatteiden varaan. Tässä järjestelmässä valtiosuvereniteetti osittain sekä alistetaan muille valtioiden suhteen sitovaa valtaa käyttäville instituutioille että tuodaan muita instituutioita tasavertaiseen rooliin päätöksenteossa valtioiden rinnalle. Integraation poliittinen järjestelmä edellyttää itse asiassa jonkinlaisen eurooppalaisen identiteetin olemassaoloa, sillä esimerkiksi aloitteentekovaltaa käyttävän komission on määrä olla jäsenmaista riippumaton toimielin ja ajaa unionin *yhteistä* etua. Integraation juhlittu 'uusi poliittinen järjestelmä' – jota Habermas ja Derrida luonnehtivat termillä *domestication of state power* on kuitenkin vähintäänkin yhtä paljon sattuman kuin rationaalisen poliittisen suunnittelun tulosta. Uusi järjestelmä onkin pitkälti sen kompromissin tulos, joka on syntynyt kansallisvaltioiden Euroopan tavoittelijoiden päämäärien kohdatessa eurooppalaisen (liitto)valtion tavoittelijoiden päämäärät.

Riitojen rauhanomaisempi ratkaisija

Vähintään yhtä tiiviisti kuin kansainväliset normit ja instituutiot, pyrkimys ratkaista kansainväliset riidat poliittisiin sovittelumekanismiin istuu eurooppalaisuuden perinteeseen. Euroopan poliittinen kartta on pirstaleinen ja valtiosuvereniteettiin sopeutuminen on edellyttänyt monelta eurooppalaiselta valtiolta vahvoja sisäisiä sovittelumekanismia. Tällaisiksi voidaan esimerkiksi lukea monien maiden liittovaltiojärjestelmät. Habermasin ja Derridan eurooppalaisuuteen liittämä fyysisen integriteetin kunnioittaminen voidaan nostaa esiin yhtenä taustoista eurooppalaisten sovitteluvalmalle orientaatiolle kansainvälisessä politiikassa sekä pyrkimykselle välttää voimankäyttöä konfliktinratkaisuvälineenä. Useimpien eurooppalaisten maiden kokemukset sodan tuhoista omalla alueella – ja miehityksi tulemisesta – voidaan yhtä lailla nähdä viimeksi mainitun pyrkimyksen taustalla.

Euroopasta ei koskaan tule perinteistä suurvaltaa, jonka kansainvälistä toimintaa siivittäisivät puhtaan valtopoliittiset tavoitteet. Tämän estävät viimeistäänkin eurooppalaisten valtioiden vahvat kansallisvaltioperinteet ja -historiat. Euroopan unionilla voi – jo talous- ja rahaliitonkin etene- misen myötä – joskus olla nykyistä yhtenäisemmät intressit ja politiikka kansainvälisissä suhteissaan. On kuitenkin vaikea kuvitella, että tuo politiikka perustuisi perinteisten valtopoliittisten tavoitteiden kuten geopolitiikan tai poliittis-sotilaallisen kilpailuaseman dominoimaan vahvaan yhteiseen agendaan. Yhtä vaikea on kuvitella Eurooppaa vaalimassa omia intressejään globaalisti. Eurooppa on valtopoliittikan elementtien suhteen vahvasti jakautunut yhteisö ja yhteisen politiikan rakentaminen edellyttääkin tämän

»Unionikansalaisuuden vallankumouksellinen elementti on, että se luo joukon taloudellisia ja poliittisia oikeuksia, joiden haltijuus perustuu pysyvään oleskeluun unionialueella pikemminkin kuin kansalaisuuteen.»

vuoksi vahvaa sisäistä sovittelua. EU ei vielä pitkään aikaan astu maailmanpolitiikan estradeille omia intressejään sa- nellen ja niiden toteuttamisen estämistä sanktioiden, kuten Yhdysvallat tekee. Luontevin rooli EU:lle on tästäkin pers- pektiivistä tarkasteltuna sovittelijan rooli.

Jos edellytykset eurooppalaisuuteen ovat olemassa, se voisi saada yhden merkityssisältönsä moniarvoisesta maa- ilmankuvasta, kansainvälisten instituutioiden ja normien kehittämisestä muutenkin kuin valtiollisen vapauden kää- töpuolena, pyrkimyksestä kansainväliseen sovitteluun ja voimankäytön ajamisesta entistäkin tiukempaan kontrolliin ratkaisuvälineenä kansainvälisiin konflikteihin.

Uuden kansalaisuuden kehittäjä

Jos valtiosuvereniteetin suhde laajempaan kansainväliseen yhteisöön muodostaa yhden keskeisistä teemoista euroop- palaisessa poliittisessa perinteessä, niin yksilön suhde valtiol- liseen vallankäyttöön muodostaa toisen. Eurooppalaisessa ajattelussa yksilön asema on vahvemmin ja kokonaisvaltai- semmin paalutettu kuin amerikkalaisessa perinteessä. Locke ja Rousseau hallitsevat eurooppalaista ihmisoikeusajattelua vahvemmin kuin Hobbes.

Ihmisoikeusajattelusta nousee toinen voima, joka Euroop- passaan murtaa valtiosuvereniteetin. Tuloksena syntyvät valtioita sitovat ylikansalliset ihmisoikeusjärjestelmät. Eurooppalaisuus saakin toisen merkityssisältönsä juuri ihmisoikeusperinteestä. Siinä yksilön asema määrittyy laajemmin sekä suhteessa valtiollisten velvoitteiden sisältöön että näiden toimijoiden keskinäiseen tärkeysjärjestykseen. Eurooppalaisessa ajatte- lussa yhteiskuntasopimusteoriasta ei seuraa vain valtiollinen vapaus vaan myös valtiollinen vastuu. Valtiotkin voivat joutua vastuuseen teoistaan, jos yksilöiden oikeusasemaa loukataan.

Integraation puitteissa eurooppalainen ihmisoikeus- traditio kohtaa uuden sfäärinsä valtioista irrotetun kan- salaisuuden muodossa. Rey Koslowski on nostanut esiin Maastrichtin sopimuksella perustetun EU:n kansalaisuuden keskeisen merkityksen vastaamalla tämän kansalaisuuden kriitikoille seuraavasti:

”These criticisms, whatever their particular merits, deflect attention from the historical shift represented by the creation of European citizenship. The extension of civil and social rights within the EU, and even of partial political rights to resident aliens from fellow member states, demonstrates a gradual separation of nationality status and citizenship rights – categories which had previously coincided. This growing disjunction between nationality and citizenship blurs the boundaries of European nation states and is indicative of a transformation of Europe into a new form of political organisation”³

Unionikansalaisuuden vallankumouksellinen elementti on, että se luo joukon taloudellisia ja poliittisia oikeuksia, joiden haltijuus perustuu pysyvään oleskeluun unionialueella pikemminkin kuin kansalaisuuteen. Unionin jäsenvaltiot toimivat edelleen portinvartijoina ’unionin kansalaisuuden’ suhteen siten, että vasta jonkin EU:n jäsenmaan kansalaisena voi päästä osalliseksi unionikansalaisuudesta. Kuitenkin tilannetta, jossa pysyvä oleskeleminen minkä tahansa EU-valtion alueella oikeuttaa myös koko joukkoon varsin perinteisiä poliittisia oikeuksia kuten äänestysoikeus ja vaalikelpoisuus europarlamentti- ja kunnallisvaaleissa, on ihmisoikeusajattelun näkökulmasta pidetty merkittävänä edistysaskeleena.⁴ Monet katsovat, että unionikansalaisuuden varsinainen ihmisoikeusmerkitys astuu esille vasta, kun sen myöntäminen irrotetaan jäsenmaiden kansalaisuudesta ja sille laaditaan tältä osin yhteiseurooppalaiset kriteerit. Silloin valtiosuvereniteetin ja kansalaisuuden välinen kytkös on Euroopan osalta avattu lopullisesti.

EU:n ihmisoikeuspolitiikkaa on usein kritisoitu hampaattomaksi ja talouden etunäkökohdille alistaiseksi. Silti eurooppalainen näkökulma erottuu monissa kansainvälisissä yhteyksissä juuri vahvan ihmisoikeusluottavuutensa kautta. Näin oli asian laita kansainvälisen rikosoikeustuomioistuimen perustamista koskeissa kiistoissa. Ihmisoikeusajattelu on Euroopassa kytköksissä vahvaan historialliseen perinteeseen ja sen jatkuvaa merkitystä omallakin mantereella on vielä näinäkin vuosina voitu seurata Itä- ja Keski-Euroopan onnistuneen demokratia- ja ihmisoikeuskehityksen muodossa.

Eurooppalaisuuden demokraattinen legitimitetti

Eurooppalaisuudella näyttäisi olevan selkeä kansainvälinen missio. On helppo yhtyä Habermasin ja Derridan vaatimukseen unilateraalien maailmanjärjestyksen tasapainottamisesta. Eurooppalainen historiallinen poliittinen perinne näyttäisi sekin antavan hyvät edellytykset yhteisöllisen, sovittelevan ja moniarvoisemman poliittisen identiteetin vahvistumiseen. Mutta mitä Eurooppa vastaa, kun sille huudetaan?

Eurooppa ei voi täyttää kansainvälistä missiotaan olematta riittävän ankkuroitunut omiin kansalaisyhteiskuntiinsa. Rungas keskustelu aiheesta ”kuinka luoda EU:lle legitimitetti, mutta välttää euronationalismi” tuntuu aina päättyvän varsin niukkoihin johtopäätöksiin. Legitimitetin saavuttaminen ”eurooppalainen kulttuuriperhe” -tradition

»Jos viime vuosina onkin ollut viitteitä siitä, että eurooppalainen identiteetti kansainvälisessä politiikassa voisi tukeutua vahvaan kansalaismielipiteeseen, onko asian laita näin myös kansalaisen ja poliittisen vallankäytön välistä suhdetta koskeissa kysymyksissä?»

(Anthony Smith: ”family of cultures”) tai perustuslakipatriotism (Habermas ja McGormick) kautta ei tunnu uskottavalta. Habermasin on jo luopunut toivosta todetessaan, että eurooppalaisen identiteetin synty lepää eurooppalaisen kansalaisyhteiskunnan, eurooppalaisen julkisen tilan ja poliittisen kulttuurin synnyn varassa.

Eurooppa-aate ei vastaa unionin legitimitettitarpeisiin, ellei se kohtaa kansalaista poliittisena subjektina. Tämän artikkelin sisältämät identiteettitarinat oli suhteellisen helppo kirjoittaa, sillä niissä kehiteltiin mahdollisuuksia unionin kansainvälisen identiteetin kehittämiseksi. Se, mikä toimii valtioiden edelleen vahvasti dominoimalla kansainvälisellä kentällä, ei kuitenkaan riitä tuottamaan uskottavia olemassaolon perusteita unionin sisällä. Euroopan ykseys näyttää siis saavan konkreettisimman muodon siinä maailmassa, missä myös toiseus saa yksiselitteisimmän hahmon. Onko habermasilainen ajatus eurooppalaisesta kansalaisyhteiskunnasta ja julkisesta tilasta riittävä perusta myös unionin sisäiselle oikeutukselle? Jos viime vuosina onkin ollut viitteitä siitä, että eurooppalainen identiteetti kansainvälisessä politiikassa voisi tukeutua vahvaan kansalaismielipiteeseen, onko asian laita näin myös kansalaisen ja poliittisen vallankäytön välistä suhdetta koskeissa kysymyksissä? Vai onko niin, että niin kauan kuin eurooppalaisuus ei ole uhattuna, tämä identiteetti ei taivu yksilön ja poliittisen vallan välisen suhteen määrittäjäksi. Tällä kentällä eurooppalaisten kansakuntien omat tarinat historiallisista kohtaloista ja menneisyyksistä näyttävät vielä painavan liikaa.

Viitteet

1. Näin esimerkiksi Max Haller & Rudolph Richter toimittamassaan teoksessa *Toward A European Nation?* New York: M.E. Sharpe, 1994.
2. Esimerkiksi ”Why Does Europe Need A Constitution”, II *New Left Review*, September–October 2001.
3. ”EU Citizenship: Implications for Identity and Legitimacy” teoksessa Thomas Banchoff & Mitchell P. Smith (eds.), *Legitimacy and the European Union*. Routledge, London 1999.
4. Tästä esimerkiksi Allan Rosas artikkelissaan ”Union Citizenship and National Elections” teoksessa Allan Rosas & Esko Antola (eds.), *A Citizens’ Europe*. Sage, London 1995.